

Paraiška Pasaulio paveldo komitetui (PPK)**Dėl Vilniaus senamiesčio įtraukimo į Pasaulio paveldo sąrašą**

VIETOVĖS PAVADINIMAS:	Vilniaus istorinis centras
ĮRAŠYMO DATA:	1994 m. gruodžio 17 d.
ŠALIS NARĖ:	Lietuva
KRITERIJAI:	(ii; iv)
PASAULIO PAVELDO KOMITETO SPRENDIMAS:	18-oji sesija

TRUMPAS APRAŠYMAS.

Nuo XIII a. iki XVIII amžiaus pabaigos Vilnius, politinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centras, turėjo didelę įtaką kultūros bei architektūros plėtrai daug kur Rytų Europoje. Nepaisant įvairių karinių įsiveržimų ir kai kurių pastatų sunaikinimo, jis išsaugojo išpūdingą gotikos, renesanso ir baroko stiliaus pastatų kompleksą.

Valstybė, provincija arba rajonas:	Lietuva, Vilnius.
Tiksli buvimo vieta:	50° 41' šiaurės ilgumos; 25° 71' rytų platumos.

1. Tikslī buvimo vieta.

- 1.1. Šalis: Lietuvos Respublika.
- 1.2. Valstybė, provincija arba rajonas: Vilniaus miestas (Lietuvos Respublikos sostinė).
- 1.3. Nuosavybės pavadinimas: Vilniaus senamiestis (Vilniaus istorinis centras).
- 1.4. Tikslī buvimo vieta žemėlapyje ir geografinės koordinatės:
Vilniaus senamiestis yra istorinė miesto dalis, išsidėsčiusi kairiajame Neries krante, Vilnios upės žiotyse.
Geografinės koordinatės: 50° 41' š. ilgumos, 25° 71' r. platumos.

2. Juridinė informacija.

- 2.1. Valdytojas: Vilniaus miesto savivaldybės taryba (Vilnius, Gedimino pr. 9);
Vilniaus Senamiesčio seniūnija (savivaldybės administracijos vykdomasis organas).
- 2.2. Juridinis statusas: Vilniaus senamiestis priklauso savivaldybei. Privatizavimo metu kai kurie pastatai ir posesijos buvo privatizuoti. Pagal *Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos aktą* (1990 m.) bažnytiniai pastatai priklauso įvairių religijų bendruomenėms. Pagal Lietuvos Respublikos rezoliuciją (1994 m. rugpjūčio 17 d.) įkurtas Nacionalinis Vilniaus pilių parkas, įgijęs išskirtinį juridinį statusą; jam priklauso Katedros aikštė, Aukštutinė bei Žemutinė pilys ir teritorija dešiniajame Vilnios krante¹
- 2.3. Atsakinga nacionalinė įstaiga: Vilniaus miesto tarybos Paminklų apsaugos skyrius (vedėjas — Augis Gučas), Vilnius, Stiklių g. 4.
- 2.4. Bendradarbiaujančios nacionalinės įstaigos ir organizacijos:
- 2.4.1. Valstybinės įstaigos ir organizacijos: Paminklotvarkos departamentas prie Lietuvos Respublikos statybos ir urbanistikos ministerijos; Lietuvos kultūros paveldo mokslinių tyrimų centras; Kultūros paveldo inspekcija prie Lietuvos Respublikos Seimo;

¹ Turimas omenyje 1994 m. rugpjūčio 17 d. Nr. 754 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Vilniaus pilių istorinio nacionalinio parko steigimo“, kuriam Lietuvos Respublikos Seimas nepritarė.

Vilniaus senamiesčio restauravimo direkcija;
Paminklų restauravimo institutas.

2.4.2. Nevyriausybinės organizacijos:

Lietuvos restauratorių sąjunga;
ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas;
Lietuvos architektų sąjunga.

3. Vertybės įtraukimo į Pasaulio paveldo sąrašą pagrindimas.

3.1.

Priešasčių, dėl kurių vertybė atitinka Pasaulio paveldo kriterijus, pagrindimas ir lyginamoji analizė gretinant su panašiomis vertybėmis.

Pagrindiniai vertybės bruožai, dėl kurių ji atitinka Pasaulio paveldo kriterijus gretinant su panašaus tipo vertybėmis.

Vilniaus senamiestis yra istorinis miestas, atitinkantis Pasaulio kultūros paveldo istorinių miestų kategoriją (kriterijus (ii)) ypatinga visuotinės reikšmės kultūros vertybė, sukaupusi visas miesto raidos ypatybes nuo XIII amžiaus iki šių dienų. Vilniaus senamiestyje šiuo metu gyvena apie 27 tūkst. gyventojų. 40 metų trunkančios pastangos jį išsaugoti rodo, kad tam yra visos galimybės.

Istoriniu ir kultūriniu požiūriu, Vilniaus senamiestį galima lyginti su Krokuvos (Lenkija) senamiesčiu. Istorijos eigoje abu miestai buvo dvi Žečpospolitos sostinės. Vilnius yra vienas iš reikšmingiausių baltų kultūros palikimo ir su juo susijusių persipynusių kitų Europos šalių tradicijų pasekmė. Be to, Vilnius darė didelę įtaką Baltarusijai, Ukrainai bei Lenkijai, buvo labai svarbus šioms valstybėms.

3.2.

Dabartinio nuosavybės išsaugojimo įvertinimas lyginant su panašiomis nuosavybėmis kitur.

Vilniaus senamiestyje išliko viduramžiais egzistavęs gatvių tinklas su jame vyraujančiais istoriniais bei architektūriniais pilių, bažnyčių ir vienuolynų, universiteto, Rotušės ir gyvenamųjų namų ansambliais. Nuo XV iki XIX amžiaus Vilniaus senamiesčio būklė buvo panaši į Krokuvos senamiesčio būklę.

3.3.

Vertybės autentiškumo požymiai.

Viduramžiais suformuotas radialinis gatvių tinklo planas, 324 istoriniai statiniai su istorine erdvine aplinka mena gotikos, renesanso, baroko, klasicizmo ir XIX amžiaus romantizmo architektūros laikotarpius.

Paraiškos tekstinė dalis.

Istorija.

Gyvenvietė, tapusi Vilniaus miesto augimo užuomazga, buvo išsidėsčiusi pačioje Neries ir Vilnelės upių santakoje. Vilniaus miestas augo sparčiai; ankstyvame antrajame tūkstantmetyje, jau V—VI amžiuje, jis buvo nemaža gyvenvietė. Joje buvo sustiprintas piliakalnis, ant kurio vėliau buvo pastatyta pilis. Iki XII a. vidurio dar daugiau kitų pilių ir gyvenviečių iškilo upių santakoje ir ant aplinkinių kalvų. Jos sudarė nekompaktišką, bet gerai pritaiktą esamam kraštovaizdžiui miestelį. Jo pagrindinė dalis — gyvenvietė prie upių santakos — tapo miesto centru. XIII amžiuje pagrindinė pilis buvo dar labiau sustiprinta, o naujoji Vilnios vaga pavertė pilies teritoriją sala.

Šiuo laikotarpiu taip pat imta statyti pastatus iš plytų. Pirmieji XIII amžiaus pastatai buvo iš akmens ir degto molio plytų. Šių plytų matmenys ir jų baltiško plytų jungimo technika yra tipiškas Baltijos jūros rytinės pakrantės pastatų pavyzdys. Neseniai (1970—1994 m.) atlikti archeologiniai ir architektūriniai tyrimai (pilies bokštų ir sienų fragmentų, vėlyvojo romaninio stiliaus bažnyčios, rastos po dabartine Vilniaus katedra, fragmentų ir t.t.) leidžia manyti, kad Vilniuje buvo įkurta karaliaus Mindaugo rezidencija. Karalius Mindaugas sujungė atskiras Lietuvos teritorijos gentis į centralizuotą valstybę. (1251 m. Mindaugas ir jo dvariškiai priėmė katalikų tikėjimą, o 1253 m., karūnuotas Lietuvos Karaliumi, jis įsteigė Lietuvos vyskupiją, tiesiogiai priklausiusią nuo Šventojo Sosto.)

Miesto planas išsivystė iš viduramžiais egzistavusios radialinio gatvių tinklo sistemos, kai iš centro keliai vedė į visas puses. Pagrindinis kelias vedė nuo pilies į pietus ir toliau atsišakojo Polocko, Trakų, Rūdninkų ir Medininkų miestų link. Šalia vienos iš šių atšakų įsikūrė pirmoji turgavietė.

1323 m., valdant Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui, Vilnius (Vilna) pirmą sykį paminėtas rašytiniuose šaltiniuose kaip Lietuvos valstybės sostinė. Gediminas miestiečiams suteikė daugiau teisių, iš užsienio (daugiausia iš Vakarų Europos) pasikvietė pirklių, amatininkų ir Pranciškonų ordino vienuolių. Tuo metu Vilnius buvo paskutinės pagoniškosios Rytų Europos valstybės religinis ir administracinis centras. Iš to laikotarpio išliko, tačiau vėliau buvo iš dalies perstatytos Šv. Mikalojaus ir Pranciškonų bažnyčios.

1387 m. Lietuvai priėmus krikščionybę, miestui buvo suteikta savivalda — Magdeburgo teisės. Didžiausia miesto dalis priklausė savivaldybei, kita — šalies valdovui ir trečia — vyskupui. Tuo

metu pagoniškosios šventyklos ir pirmosios XIII amžiaus katedros vietoje buvo pastatyta nauja katedra. Didžiosios pilies gatvėje buvo statoma nauja parapijos bažnyčia — Šv. Jonų bažnyčia.

XIV a. miesto augimą stabdė dažni kryžiuočių ordino puolimai. Tačiau Žalgirio mūšio pergalė prieš kryžiuočius miestui sukūrė ypatingai palankias sąlygas augti. Šiuo laikotarpiu Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas ėmė statyti didelę, tarytum menę gotikinę katedrą ir naujus Valdovų rūmus Žemutinėje pilyje. Jis išplėtė Aukštutinę pilį ir kitus pastatus, skirtus valstybei valdyti bei ginti.

XV a. pasižymėjo spartesnėmis statybomis; imta statyti plytinius gotikos stiliaus gyvenamuosius namus. Augo pranciškonų, dominikonų, bernardinų vienuolynų ansambliai ir Didžiosios bei Mažosios pirklių gildijų pastatai. Tokie pastatai smarkiai keitė miesto veidą. Šiuo laikotarpiu Vilnius jau turėjo Rotušę ir keletą gotikos stiliaus stačiatikių bažnyčių.

Po 1471 m. gaisro buvo nutiesta naujų gatvių, o 1503—1522 m. centrinė, tankiausiai apgyvendinta miesto dalis (maždaug 90 ha) buvo apjuosta penkerių vartų gynybine mūro siena, turėjusia apsaugoti miestą nuo galimų totorių užpuolimų.

Apie 1530 m. sudarytas Vilniaus plano aksonometrinis vaizdas (paskelbtas Brown-Hogenbergo *Atlase*) rodo, kad pagrindinėse Pilies, Trakų ir Vokiečių gatvėse vyravo dviaukščiai arba triaukščiai plytiniai pastatai.

Po 1530 m. gaisro rekonstruotame mieste atsirado naujų šalutinių gatvelių ir trikampė Rotušės turgaus aikštė įgavo iki dabar išlikusią formą. Be jau minėtos turgaus aikštės, jų buvo dar trys. Miesto išvaizda bei architektūra gražėjo — prie vėlyvosios gotikos pastatų (Šv. Onos bažnyčia ir kt.) pastatyti nuostabūs renesanso (tiksliau — manierizmo) architektūros statiniai. Verta paminėti ne tik individualius turtingų miestiečių namus, bet ir gynybinės sienos vartus (iki šių dienų išliko tik Medininkų vartai), išplėstus ir rekonstruotus Didžiojo kunigaikščio rezidencijos rūmus Žemutinėje pilyje su meno galerija, biblioteka ir teatru, ir ne mažiau svarbius Radvilų rūmus, Jėzuitų vienuolyną ir Kolegiją bei Alumnatą.

XVI amžiaus viduryje Vilniaus priemiesčiai užėmė tokią pat didelę teritoriją, kaip ir gynybine siena aptverta miesto dalis. Žalioji gamtos zona tęsėsi nuo Žemutinės pilies sodų, aprėpdama Vyskupų, Radvilų, Sapiegų, Olizarų rūmų parkus ir sodus bei Bonifratrų vienuolyno posesijas.

XVI a. buvo užmegzti stiprūs ryšiai su Italija. Renesanso humanizmo bei Reformacijos įtakoje augo liuteronų parapija ir bažnyčia (išliko rekonstruotu pavidalu). Tačiau tuo pat metu išryškėjo pirmieji tikėjimo konflikto ženklai, kurie paskatino į Vilnių pasikviesti Jėzuitų ordiną.

Tuo metu, kaip didelės valstybės centras, Vilnius tampa vienu didžiausių Rytų Europos miestų; jis perėmė europinės kultūros vertybes, jas savaip perkūrė ir pritaikė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų poreikiams.

1552 m. duris atveria pirmoji Pranciškaus Skorinos leidykla, turėjusi garbę išleisti pirmąją knygą senąja slavų kalba.

XVI a. Vilniaus leidykla leido knygas lotynų, lietuvių, senąja slavų, lenkų, latvių (išleista pirmoji knyga latvių kalba) kalbomis. Vilnius tampa svarbiu žydų bei karaimų kultūros centru.

1579 m. jėzuitų iniciatyva buvo įkurtas Vilniaus universitetas, kuriame vėliau mokėsi daug garsių mokslininkų ir menininkų iš daugelio šalių.

Atstatinėjant miestą po 1610 metų gaisro, miesto išplanavimas mažai pakito, tačiau atsiradus kai kurioms gatvėms, gyvenamųjų namų kvartalai sumažėjo. Maždaug 1630 m. intensyviai pradėta grįsti gatves. Pirmojoje XVII amžiaus pusėje užstatymas tankėjo, buvo pastatytos ir šios bažnyčios: Šv. Mikalojaus, Šv. Juozapo (pastaroji iki šių dienų neišliko), Šv. Ignoto ir Šv. Kazimiero. Šventojo Kazimiero bažnyčia — pirmoji barokinė bažnyčia Vilniuje, pastatyta 1604—1618 m. pagal Romos Šv. Jėzaus (II Gesu) bažnyčios architektūrą.

Šis laikotarpis taip pat gali didžiuotis architektūriniu Bazilijonų Ordino (unitų arba Rytų katalikų) ansambliu, kuriame susiformavo savarankiškos ir ypač reikšmingos Rytų ir Vakarų krikščionių kultūros. Miesto centre buvo pastatyta vėlyvojo renesanso — ankstyvojo baroko stiliaus pagrindinė žydų sinagoga, ir nuo tada net trims amžiams Vilnius tapo žymiausiu visuomeninio mąstymo kultūros ir religinio Rytų Europos žydų gyvenimo centru. XVII amžiaus viduryje Vilniuje buvo daugiau nei keturiasdešimt religinės paskirties statinių ir jų kompleksų.

Miestas stipriai nukentėjo per 1654—1667 m. karą su Rusija. Daug pastatų buvo sugriauta, sudeginta ir nusiaubta. Sudegusių pastatų vietoje išaugo ir išsiplėtė nauji statiniai. Gana daug pastatų prarado savo gotikos ir renesanso stilių bruožus ir jų tolesnės rekonstrukcijos atvėrė kelią barokui. Iki XVII amžiaus pabaigos baroko stiliumi buvo pastatytos arba rekonstruotos šios

bažnyčios: Šv. Teresės, Visų Šventųjų, Dominikonų, Šv. Kazimiero (kupolas), ortodoksų Šventosios Dvasios bažnyčios. Naujieji didikų rūmai buvo statomi tuo pačiu stiliumi. Vaizdingose Vilniaus miesto apylinkėse ir priemiesčiuose kūrėsi nauji vienuolynų kompleksai ir didikų rūmai: Laterano kanauninkų vienuolynas kartu su Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, Šv. Stepono bažnyčia, Trinitorių, Vizitiečių vienuolynai ir bažnyčios, taip pat Sluškų, Pacų ir Sapiėgų rūmai, apsupti parkų ir sodų.

1700-ųjų metų Šiaurės karas atnešė naujų nelaimių. 1715 m., 1737 m., 1748 m., 1749 m. vykę gaisrai miestą dar labiau suniokojo. Miesto atstatinėjimas nepakeitė jo išdėstymo, bet, statant naujus namus, didelė dalis senųjų buvo nugriauti arba sujungti į didesnius kompleksus, pavyzdžiui, Jelskių, Pacų, Oginskių, Chodkevičių rūmai ir kt.. Vėlyvasis barokas atsispindi Šv. Kotrynos, Šv. Jurgio, Misionierių bažnyčių architektūroje. Daugelis anksčiau statytų bažnyčių įgavo vėlyvojo baroko bruožų: Visų Šventųjų bažnyčios varpinė, pagrindinis Šv. Jonų bažnyčios fasadas, Universiteto pastatų bokštai, kt. Vilniaus baroko architektūros mokykla išugdė žymius architektus Ch. Glaubicą, T. Žebrauską ir kitus.

XVIII amžiaus pabaigoje Vilnius, nepaisant miesto plėtros, galėjo didžiulis savo žavesiu, originalumu ir gracingais baroko bokštais, kurie tik praturtino miesto siluetą. Pačioje XVIII a. pabaigoje buvo statomi ir klasicizmo stiliaus statiniai, pagražinę miesto panoramą: pagal L. Stuokos-Gucevičiaus projektus pastatytas universiteto Observatorijos sparnas, Katedra ir miesto Rotušė (arba pilnai, ar tik dalinai rekonstruotos). Tuo pat metu buvo pastatyti Naujasis Arsenalas ir Tyzenhauzų, Šuazelių (vėliau pavadinti de Reusų), Pacų, Masalskių ir kitų didikų rūmai.

Po trečiojo ir paskutiniojo Lietuvos-Lenkijos valstybės padalijimo 1795 m. Lietuva, kartu ir jos sostinė Vilnius, buvo prijungta prie Rusijos, o Vilnius tapo Rusijos generalgubernatoriaus valdomos provincijos centru. Miesto panorama prarado dalį savo žavesio, kai 1799–1805 m. rusų valdžia nugriovė beveik visą miesto gynybinę sieną ir didesnę Žemutinės pilies dalį, įskaitant ir Valdovų rūmus. Vieninteliai nesunaikinti ir išlikę iki šių dienų yra Aušros (Medininkų) vartai. Dėl minėtų priežasčių miesto išsidėstymas kai kur šiek tiek pasikeitė. Vilnius labai nukentėjo ir per 1812 m. karą su Napoleonu. Pirmojoje XIX amžiaus pusėje vyko intensyvios statybos, atsižvelgiant į vietines klasicizmo architektūros tradicijas. 1814 m. namai buvo statomi pagal Peterburgo ampyro stilių naudojant Rusijos tipinius projektus (buvę vyskupų rūmai rekonstruoti ir padidinti tapo generalgubernatoriaus rūmais). 1837 m. buvo nutiestas Šv. Jurgio (Georgijaus, dabar — Gedimino) prospektas, vedantis į vakarus. Šis naujas prospektas sukūrė kitokią Katedros aplinką.

Statybų darbai suintensyvėjo XIX amžiaus pabaigoje — XX amžiaus pradžioje. Naujai pastatyti „plytinio stiliaus“, eklektiški ir „moderno“ statiniai Vilniaus senamiesčio panoramos radikaliai nepakeitė. XX amžiaus pradžioje Vilnius tapo Lietuvos tautinio atgimimo centru: 1906 m. pastatyta pirmoji lietuviška opera, 1907 m. atidaryta pirmoji meno kūrinų paroda, įkurtos Lietuvos mokslo ir meno organizacijos. Pasirodė pirmieji politinės veiklos dėl Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo žingsniai, ypač Pirmojo pasaulinio karo metais. Šiuo laikotarpiu ant vienos iš aplinkinių Senamiesčio kalvų buvo pastatytas Trijų Kryžių paminklas (architektas A. Vivulskis), 1918 metų vasario 16-ąją paskelbta Lietuvos Nepriklausomybė (Pilies gatvėje esančiame name Nr. 26), pradėjo dirbti naujoji Vyriausybė.

1920—1939 m. Vilnių ir Vilniaus kraštą buvo okupavusi Lenkija, miestas prarado savo, kaip administracinio centro, vaidmenį. Nors tuo laikotarpiu Vilniuje ir jo Senamiestyje naujų namų pastatyta nedaug, tačiau buvo konservuoti ar restauruoti žymūs architektūros paminklai: Vilniaus pilis, Katedra, Šv. Teresės, Šv. Kazimiero, Šv. Ignoto, Šv. Mikalojaus ir kitos bažnyčios, Vilniaus universiteto ansamblis, Bernardinų skersgatvyje esantys pastatai; gana gerai įrengtos Senamiesčio gatvės.

1940—1990 metais (išskyrus 1941—1944 metus, kai Antrojo pasaulinio karo metais Vilnių buvo okupavę vokiečiai) Vilnius buvo TSRS okupuotos Lietuvos sostinė. Čia įsikūrė Lietuvos TSR Vyriausybė. Nors jos galios buvo labai apribotos, miestas vėl tapo pagrindiniu Lietuvos politinio, mokslinio ir kultūrinio gyvenimo centru. Antrojo pasaulinio karo metais Vilniaus senamiestis nukentėjo labiausiai — keletas kvartalų buvo ištiesai sudeginti, ypač esantys Vilniaus žydų gete. Tačiau dauguma vertingiausių paminklų išliko iki šių dienų: visos katalikų ir stačiatikių bažnyčios, liuteronų ir reformatų evangelikų bažnyčios, beveik visi didikų rūmai. Po karo dalis pastatų atstatyti ar renovuoti, kita dalis — labiausiai suniokoti — nugriauti. Kai paskutiniai griuvėsiai buvo pašalinti, mieste atsirado jo panoramai nebūdingos erdvės. Jos buvo užpildytos stalinistinės architektūros pastatais.

Nuo 1960 m. pastatyta keletas naujų, labiau miesto istorinei aplinkai pritaikytų, modernios architektūros pastatų. Tai buvo pirmieji bandymai atkurti prarastas Senamiesčio erdves. Sisteminga Senamiesčio rekonstrukcija davė savo vaisius. Reikšmingų architektūrinių paminklų ir keleto ansamblių atstatymas atskleidė jų tikrąją architektūrinę ir istorinę vertę. Be to, dalis vertingų statinių (bažnyčių, rūmų ir kt.) buvo naudojami ne pagal paskirtį. Nepaisant to, kad fiziškai tebestovėjo, jie menkino supančią aplinką. Sovietinio laikotarpio vyriausybė gyvenamųjų

pastatų priežiūrai ir remontui skyrė nepakankamai lėšų, dėl to iki 1990-ųjų — Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo metų — dalis jų išliko visiškai apleisti .

Vilnius vėl yra šalies sostinė ir Senamiestis atlieka dalį sostinės funkcijų. Jame yra susikonglomeravusi didžioji miesto kultūrinio ir dvasinio gyvenimo dalis. Dabar Senamiestis saugomas atsižvelgiant į griežtus paminklų apsaugos reikalavimus. Tuo tikslu 1988—1992 m. sukurtas naujas Senamiesčio atgaivinimo planas. Atstatymo procese po truputį dalyvauja privatus gyventojų ir įmonių kapitalas. Tikrosios, religinės paskirties sugrąžinimas bažnyčioms ir kai kuriems vienuolynams sudaro galimybes palaipsniui atkurti ir jų aplinkos bruožus.

Aprašymas.

Šiandien Senamiestis yra Lietuvos valstybės sostinės Vilniaus pagrindinė dalis. Nuo XIII a. Senamiestis yra Lietuvos tautinės nepriklausomybės lopšys, kadaise (XIV—XVIII a.) buvęs vienu didžiausių politinių, administracinių, kultūrinių bei religinių centrų Rytų Europoje. Pagal daugelį kriterijų Vilnių galima lyginti su Lenkijos Krokuvos miestu, nors jų gamtinės sąlygos, miesto išplanavimas ir vyraujanti architektūra labai skirtingi.

Senamiesčio, kaip urbanistinio ir architektūros ansamblio, vertę nusako tokios savybės:

- A. Miesto harmoningumas (sintezė) ir integralumas, pasireiškiantis kaip kūrybinės žmonių veiklos bei natūralios miesto aplinkos sąveikos vaisius.
- B. Miesto planas ir erdvės struktūra, atspindinti visą miesto evoliuciją — nuo Lietuvos valstybės užuomazgų iki XX a. pradžios.
- C. Senų ir unikalių statinių (objektų) tankumas, jų ansamblių bei meno kūrinių tarpusavio sąveika.
- D. Pastatų turtingumas, kultūros istorija, tautos ir visuomenės dvasia yra reikšmingas tiek Lietuvos valstybei, tiek dideliame Rytų Europos regionui.
- E. Svarbių administracinių, kultūrinių, religinių ir kasdieninės miestiečių buities objektų istorinė sanauja yra ilgametės sostinės ir miesto centro paveldas.
- F. Išskirtinė Vilniaus senamiesčio vertybė yra jo universalumas — harmoninga jo įvairių ypatybių gausa visuma.

Miestas, įsikūręs Vilnios ir Neries santakos slėniuose, išsiskiria kraštovaizdžių įvairove ir sudėtinga istorija. Plačių slėnių terasose ledynų tirpsmo vandenys išgraužė raguvų. Žvyringos lygumos tęsiasi palei šlaitus ir nuokalnes. Į pietryčius, Baltarusijos link — Medininkų aukštumos,

susiformavusios po priešpaskutinio ledynų laikotarpio. Čia kraštovaizdis išsiskiria didelėmis kalvomis ir plačiomis daubomis.

Kitapus Neries slėnio, į šiaurės vakarus, stovi Aukštaitijos (Baltarusijos) aukštumos, susiformavusios per paskutinį ledynmetį. Jos išsiskiria reljefo detalėmis: kalvų, gūbrių, mažų griovų ir ežerų gausa bei pelkių labirintu.

Vilniaus senamiestis skaidomas į tris zonas. Kiekviena iš jų turi savo kilmę, bruožus ir skirtingą gamtinę aplinką:

- A. Vilniaus pilies zona — Žemutinės ir Aukštutinės pilių, buvusios Kreivosios pilies teritorijos su jų apylinkėmis.
- B. Centrinė Vilniaus senamiesčio dalis, kadaise apjuosta miesto gynybine siena (istorinis branduolys).
- C. Vilniaus priemiesčiai, susiformavę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais. Tai teritorija, kurioje miesto struktūra susiformavo XVIII a. pabaigoje (iki trečiojo Žečpospolitos padalijimo), o šios struktūros pagrindu priemiesčiai buvo statomi XIX a. ir XX a. pradžioje.

Senamiesčiui, kaip miesto istoriniam paveldui, priskirtini tik tie kvartalai, kuriuose nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų išlikę trys struktūriniai bruožai: a) gatvės (keliai), b) posesijų struktūra ir c) pastatai arba jų dalys. Jeigu kvartalas neatitinka bent vieno iš šių reikalavimų ar netinka prie likusios Senamiesčio dalies, jis Senamiesčiui, kaip istoriniam miesto paveldui, negali būti priskirtas. Iš visų pusių Vilniaus senamiestį supa arba istorinės miesto teritorijos, arba ribotos statybos vietovės, arba saugomos gamtos zonos (pavyzdžiui, Pavilnių regioninis parkas).

Visas Senamiestis apima 112 kvartalų: Pilies zonai priklauso 5 kvartalai, istoriniam branduoliui — 49, o istoriniams priemiesčiams — 58. Senamiestis gali didžiuotis dešimčia aikščių bei keliomis didesnėmis erdvėmis gatvių sankryžose ir prieš kai kuriuos namus.

Pagrindė funkcinė-kompozicinė Senamiesčio ašis — Pilies, Didžioji ir Aušros gatvės, kurios iš šiaurės sujungia pilių kompleksą, Rotušę ir vienintelius pietuose išlikusius Aušros (Medininkų) vartus. Kitos Senamiesčio pagrindinės gatvės yra: Užupio-Polocko, Subačiaus, Rūdininkų-Šv. Stepono, Šv. Jono-Dominikonų, Trakų-J. Basanavičiaus, Vokiečių-Vilniaus, Liejyklos-Tilto, Pylimo-Jogailos (dauguma jų veda miesto gynybinės sienos link), T. Vrublevskio, Arsenalo-Goštauto ir rytinė Gedimino prospekto dalis.

Vilniaus senamiestis gali didžiulis ne tik paprastais istoriniais gyvenamaisiais namais, bet ir dviem dešimtims katalikų, 4 ortodoksų, 1 liuteronų, 1 evangelikų reformatų bažnyčiomis, 1 unitų (rytų katalikų) bažnyčia, 1 žydų sinagoga (keletas mažesnių sinagogų taip pat išliko), 21 vienuolynu, daugiau kaip 20 didikų rūmų ir Rotušės, Mažosios Gildijos pastatais ir kitais svarbiais vėlyvesniojo laikotarpio statiniais (XIX ir XX a. pr.).

Senamiesčio pastatai priklauso įvairiems architektūros stiliams: vėlyvajam romaniniam (išliko tik keletas fragmentų); ankstyvajai ir vėlyvajai gotikai; Renesansui (manierizmui); ankstyvajam, brandžiam ir vėlyvajam barokui; klasicizmui; ampyrui; „plytų“ eklektizmui; istorizmui ir moderno architektūrai.

Istorijos požiūriu, pagrindiniai pastatai ir jų kompleksai priklauso šešioms didelėms grupėms:

- a) Pilis-Katedra;
- b) Bernardinų-Šv. Onos-Šv. Mykolo-Švč. Mergelės Marijos bažnyčios;
- c) Šv. Jonų bažnyčia-Universitetas-Generalgubernatoriaus rezidencija (dabartinė Prezidentūra);
- d) Aušros Vartai-Šv. Teresės bažnyčia -Šv. Dvasios cerkvė-Bazilijonų bažnyčia-Nacionalinė filharmonija;
- e) Šv. Mikalojaus-Pranciškonų-Liuteronų bažnyčios;
- f) Vizitiečių-Misionierių bažnyčios.

Architektūros ansambliams taip pat priklauso Pilies , Aušros vartų, Šv. Jono, Dominikonų, Vilniaus, Universiteto, Skapo, Bernardinų, Šv. Mykolo ir Stiklių gatvės bei Gedimino prospektas; Rotušės, Daukanto ir Universiteto aikštės.

Senamiestyje ir jo apylinkėse gausu panoraminės apžvalgos vietų: Aukštutinės pilies kalva ir pilies bokštas, Trijų kryžių kalnas ir Bekešo kalva, Arsenalas Bokšto gatvėje, Mindaugo g. bei dešinysis Neris krantas. Kraštovaizdžio ir pastatų siluetai matomi ne dangaus, bet gretimų kalvų fone.

A. Vilniaus senamiestis užima 359,5 ha. Tarp jų :

Vilniaus pilių zoną — 82,5 ha;

Senamiesčio branduolį — 98,0 ha (apjuostas gynybine siena).

B. Bendras Senamiesčio pastatų plotas (apgyvendintos ir neapgyvendintos patalpos) yra 1497,6 m², įskaitant:

pilių zoną — 45,6 m²;

Senamiesčio branduolį — 804,8 m²;

buvusius istorinius priemiesčius — 847,2 m².

C. Senamiesčio gyventojų skaičius (1989 m. duomenys) — 30700, įskaitant:

pilių zonoje — 360;

Senamiesčio branduolyje — 12600;

buvusiuose istoriniuose priemiesčiuose — 17740.

Saugojimas ir restauravimas. Dabartinės būklės įvertinimas.

Bendras Senamiesčio pastatų nuvertinimas lygus 47 proc. Dauguma reikšmingiausių istorinių pastatų ir architektūrinių paminklų jau yra restauruoti ir suremontuoti, o kita jų dalis — šiuo metu (1994 m.) remontuojama/restauruojama: Bernardinų ir Šv. Kotrynos bažnyčios, Pranciškonų vienuolynas su bažnyčia. Be to, reikšmingiausi architektūriniai ir archeologiniai tyrimai vyksta dideliu mastu finansuojant valstybei: atidengiami Žemutinės pilies rūmai ir dalis išlikusios gynybinės sienos, restauruojami ir atstatomi kiti pastatai.

Didžiausią rūpestį kelia tiek istoriniai, tiek neistoriniai Senamiesčio gyvenamieji namai, palikti be deramos priežiūros ir remonto, kurie daro įtaką Senamiesčio panoramai. Iki 1990 m. buvo atnaujinti devyni kvartalai, dar aštuonis tebesiekama atgaivinti.

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. mūsų valstybė išgyvena pereinamąjį nuosavybės tvarkos pasikeitimų laikotarpį. 80 proc. butų buvo privatizuoti, valdžia suteikė sąlygas kurtis privačių butų savininkų bendrijoms. Renovuojant ir atstatant pastatus centralizuota planinės ekonomikos sistema daugiau nebeveikia, pereinama prie laisvosios rinkos ekonomikos sistemos. Norėdama išsaugoti Senamiestį, valdžia ėmėsi naujų teisinių ir ekonominių priemonių. 1992 m. buvo paruoštas trečiasis Senamiesčio atnaujinimo planas, finansuotas savivaldybės. Šis planas atspindi naują istorinę-architektūrinę atgaivinimo sampratą.

Privatūs savininkai ir firmos savo lėšomis pradėjo restauravimo darbus individualiuose pastatuose, ypač jų pirmuosiuose aukštuose, kurie puikiai tinka komerciniams tikslams (Pilies, Aušros Vartų, Stiklių, Didžioji gatvės).

Miesto savivaldybė ir jai priklausantis Paminklų apsaugos skyrius, vadovaujamas architekto Augio Gučo, yra tiesiogiai atsakingi už Senamiesčio apsaugą.

Apsaugos ir atstatymo istorija.

Individualūs pastatai–paminklai Senamiestyje 1901–1906 m. buvo restauruoti mokslinių principų pagrindu (Šv. Onos ir Šv. Mikalojaus bažnyčios). Tokie patys darbai vyko 1920–1930 m. Aukštutinėje pilyje, Universitete, Rotušėje, Aušros Vartų koplyčioje, Šv. Teresės, Trejybės, Misionierių bažnyčiose. Buvo restauruoti Bernardinų gatvės namų fasadai, daugiau dėmesio skirta Senamiesčio gatvių tvarkymui.

Pirmosios Senamiesčio išsaugojimo ir rekonstrukcijos idėjos buvo pristatytos teoriniame-moksliniame tyrime „Vilniaus miesto rekonstrukcijos planas iki 1665 m.“, atliktame lenkų ekspertų, tuo metu gyvenusių Vilniuje (Moreliovski, J. Katoszynska). 1947 m. TSRS architektūros komitetas įtraukė Vilnių į istorinių miestų sąrašą tarp kitų dvidešimties istorinių miestų.

1950 m. sovietinė Lietuvos vyriausybė įkūrė Lietuvoje valstybinę restauravimo organizaciją — Mokslinę restauravimo gamybinę dirbtuvę (MRGD), kurios tikslas buvo parengti pastatų restauravimo projektus ir juos realizuoti (vėliau MRGD pagrindu įsikūrė trys paminklų konservavimo ir restauravimo institutai bei devynios restauravimo firmos).

Antrojo pasaulinio karo metais (1944) Vilniaus senamiestis labai nukentėjo, ypač didelė dalis geto, sudegintos pastatų dalys nebuvo atstatytos, dalis jų buvo nugriautos, o Vokiečių gatvė (buvusi Muziejaus) paplatinta. Vienoje jos pusėje iškilo „svetimkūniai“, o kitoje — aukšti gyvenamieji namai su parduotuvėmis. Jie tarp Lietuvos architektų sukėlė nepasitenkinimą ir susirūpinimą ir išprovokavo intelektualų protestą. Dėl išreikšto didelio susirūpinimo, 1956–1958 m. buvo paruoštas Senamiesčio rekonstrukcijos projektas (vyr. arch. prof. K. Šešelgis), kurio pagrindinis tikslas buvo Senamiesčio išsaugojimas (pirmasis tokio pobūdžio projektas Lietuvoje ir TSRS). Projektas iškėlė labai pažangią (tuo metu) idėją apsaugoti ir rekonstruoti Senamiestį kaip vientisą architektūrinį urbanistinį kompleksą: išsaugoti gatvių tinklą, pastatų statymo principą, istorinius pastatus ir jų aplinką. Tokiu būdu buvo suformuoti pirmieji principai, derinantys senąją ir naująją architektūrą.

Šio projekto, patvirtinto vyriausybės, pagrindu pastatai buvo apsaugoti, kai kurie iš jų — remontuojami, buvo atidengti miesto gynybinės sienos fragmentai. Senamiesčio išsaugojimo idėja, imantis įvairiapusių darbų, buvo pripažinta ir remiama visuomenės. 1961m. architektai pradėjo ruošti atskirų senamiesčio kvartalų regeneravimo projektus, ir po pirmojo kvartalo atnaujinimo,

1973 m. Vilniuje įvyko tarptautinis ICOMOS simpoziumas „Istorinių miestų centrų apsauga ir jų pritaikymo naujomis sąlygomis problemos“. Vilniuje vykdomi darbai sulaukė tarptautinio pripažinimo ir pritarimo.

1969 m. Lietuvos Vyriausybė paskelbė Vilniaus senamiestį respublikinės reikšmės urbanistiniu paminklu.

1970–1974 m. buvo paruoštas antrasis Senamiesčio regeneravimo projektas (vyr. arch. doc. A. Pilypaitis), kuris, atsižvelgdamas į Senamiesčio išsaugojimo būtinybę, papildė ir praplėtė pirmąjį. 1988–1992 m. buvo parengtas trečiasis regeneravimo projektas-koncepcija (darbo vadovas — arch. A. Gučas). Abu projektus paruošė Vilniaus paminklų restauravimo institutas (dabar — uždaroji akcinė bendrovė). Be papildomų mokslinių tyrimų duomenų projektas pristato Senamiesčio vietovės planą su statybų ir architektūrinės veiklos reguliavimo taisyklėmis, skirtomis Senamiesčio ir jo atskirų dalių apsaugai ir vystymui.

Preliminarūs ekonominių ir teisinių Senamiesčio išsaugojimo sąlygų tyrimo darbai, skirti jo išsaugojimui ir valdymui, buvo pradėti 1992 m. 1993 m. prisijungus Danijos specialistams, o 1994 m. — Jungtinės Karalystės Edinburgo senamiesčio restauravimo tresto specialistams, pradėta kurti šios srities darbų programa.

Nuo 1966 m. Senamiestyje veikė Vilniaus miesto „Kultūros paminklų apsaugos inspekcija“, kuri 1990 m. buvo integruota į Savivaldybės paminklų išsaugojimo skyrių.

Apsauga ir restauravimas.

Senamiesčio rekonstrukcijos (vėliau — regeneravimo) projektai buvo pagrindiniai planai, pagal kuriuos vyko kultūrinio paveldo apsauga ir statybų darbai.

Nuo 1966 m. visi darbai, susiję su pastatų tyrimais, jų remontu, restauravimu, statybomis, projektavimu buvo koordinuojami Savivaldybės paminklų išsaugojimo skyriaus ir jo ekspertų tarybos. 1987 m. savivaldybė įkūrė Vilniaus senamiesčio restauravimo direkciją, kuri atlieka Senamiesčio projektavimo, remontavimo, restauravimo darbų užsakovo funkcijas, yra pajėgi spręsti problemas ir vykdyti Senamiesčio išsaugojimo darbus.

Senamiesčio išsaugojimo darbų programa.

Senamiesčio apsauga vykdoma vadovaujantis: Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymu (1977 m.), Kultūros paveldo inspekcijos laikinuoju įstatymu (1990 m.), Vyriausybės nutarimu dėl istorinių senamiesčių (patvirtintu 1969 m.), Senamiesčio regeneravimo ir apsaugos projektu (Vyriausybės patvirtintu 1974 m.).

Trečiasis atstatymo projektas (konceptija) tvirtinti buvo pristatomas 1992 m. Pastarąjį projektą numatoma paremti ir detalizuoti, siejant jį su ekonomikos programų ir fondų sukūrimu.

Senamiestis buvo įvertintas ir atsižvelgta į jo apsaugą 1984 m. ilgalaikiame Vilnius miesto generaliniame plane, kuris dabar yra peržiūrimas, kartu atsižvelgiant ir į Vilniaus senamiesčio poreikius.

1993 m. buvo paruoštas Senamiesčio regeneravimo skubių darbų planas, o 1994 m. miesto savivaldybė apsvaustė tuščių Senamiesčio namų klausimą bei bandė surasti investuotojų, naujų nuomininkų ar galimų būsimų savininkų. Šiuo metu yra rengiami nauji vietinės valdžios potvarkiai dėl pastatų remonto, atstatymo ir statybų Senamiestyje (iki dabar galioja 1969 metų valdžios potvarkiai). Artimiausiu metu bus įgyvendinta Senamiesčio fondo idėja. Šiai idėjai pritarė Lietuvos Vyriausybė, kuri sutiko nuo 1995 m. skirti lėšų iš šalies biudžeto.

1993 m. restauravimo darbai vyko Aušros gatvėje, pagrindinėje šios Senamiesčio gatvės dalyje. Darbus ketinama tęsti miesto plano pagrindu. Valdžia ieško lėšų ir tikisi gauti paramą iš minėto Senamiesčio fondo. Individualių pastatų restauravimą valstybės lėšomis remia Paminklotvarkos departamentas.

1995 m. Edinburgo senamiesčio tresto patirties pagrindu bus sudaryta ateinančių metų planų realizavimo, lėšų ir investicijų paieškos programa, bandant pagreitinti trečiojo Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto (konceptijos) realizavimą.

Įtraukimo į Pasaulio paveldo sąrašą pagrindimas. Kultūrinė vertė.

Nuo XIII a. iki XVIII a. pab. Vilniaus senamiestis buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinis centras. Nuo XVI a. tapęs mokslo bei kultūros centru Vilniaus senamiestis išliko dabartinės Lietuvos valstybės politinis centras.

Vilniaus senamiestis, kaip istorinis miestas, išsivystė iš miesto plano, egzistavusio nuo XIV a. iki XVI a., ir išaugo ypatingoje istorinėje bei gamtinėje aplinkoje su pilimis, apsuptas Neries ir Vilnios slėnių. Šis miestas yra puikus Rytų bei Vakarų kultūrų sąveikos pavyzdys, vienas iš tolimiausių Rytų Europos viduramžių architektūros (gotikos, renesanso, baroko) kraštų.